

VÁLKA SVĚTA

Dějiny věku nenávisti

Niall Ferguson

Přeložila Zuzana Gabajová

Academia
Praha 2008

Poznámky ...	609
Seznam ilustrací ...	628
Seznam map ...	630
Zdroje a bibliografie ...	646
Rejstřík ...	704

ÚVOD

Domy se hroutily při jejich dotyku a rázem stály v jednom ohni; stromy se měnily se zaburácením v sloupy plamenů. [...] Dokážete už asi pochopit ohlušivý příboj strachu, který se hnal největším velkoměstem světa za onoho pondělního rozbřesku – proud uprchlíků rychle narůstal v příval pěnicí se okolo nádraží. [...] Sní snad o tom, že nás dokáží vyhubit?¹

H. G. Wells, *Válka světů*

SMRTONOSNÉ STOLETÍ

Válka světů H. G. Wellse (1898), která vyšla v předvečer 20. století, není jen přelomovým dílem vědeckofantastické literatury. Je to darwinovský příběh morálky a také jedinečná prorocká vize. Scény ne nepodobné těm, jež si představoval Wells, se ve století po vydání jeho knihy odehrály ve městech celého světa – nejen v Londýně, dějišti Wellsova příběhu, ale také v Brestu Litevském, Bělehradě a Berlíně, ve Smyrně, Šanghaji a v Soulu.

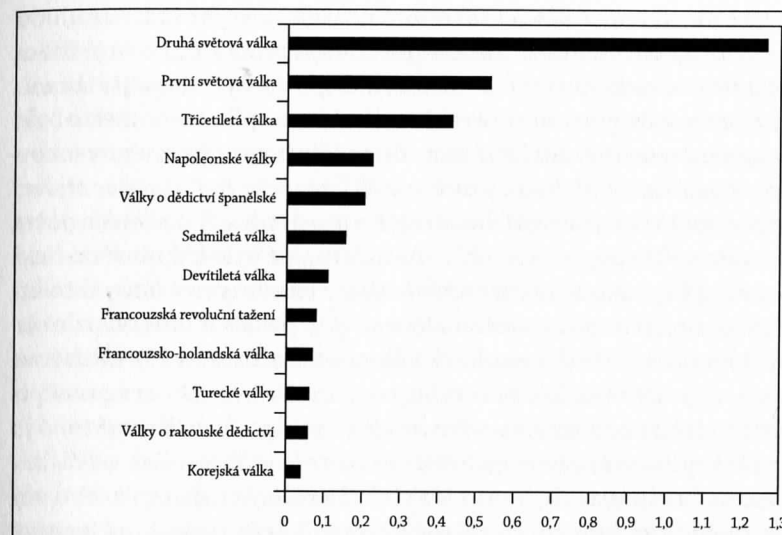
K okraji města se blíží vetřelci. Jeho obyvatelé si jen pomalu začínají uvědomovat svou zranitelnost. Útočníci mají smrtonosné zbraně: obrněná vozidla, plamenomety, jedovatý plyn, letadla. Nevybíravě a nemilosrdně je obracejí proti vojákům i civilistům bez rozdílu. Obrana města podléhá. Jak se útočníci blíží k centru, nastává panika. Lidé zmateně prchají ze svých domovů; zástupy uprchlíků ucpávají silnice a železniční tratě. Úkol vraždit se rázem stává hračkou. Lidé jsou poráženi jako dobytek. Nakonec z města nezbývá nic než doutnající trosky poseté hromadami vysušených mrtvol.

Wells se svým představám o zkáze a smrti oddával v sedle svého nového bicyklu při vyjíždkách po poklidném Wokingu a Chertsey. Jeho

nájezdníci byli samozřejmě Marťani (zde se naplno projevil jeho génius). Když se však tyto scény později staly skutečností, zodpovědní za ně nebyli obyvatelé Marsu, ale jiní Pozemšťané – třebaže vraždění často ospravedlňovali tím, že své oběti označovali za „vetřelce“ či „zvířata“. Dvacáté století však nebylo ani tak svědkem války světů, jako spíše války světa.

Sto let po roce 1900 je bezpochyby tím nejkrvavějším stoletím moderních dějin, v absolutních číslech mnohem násilnějším než kterákoli předchozí epocha. Ve dvou světových válkách, které toto století ovládly, bylo zabito podstatně vyšší procento světové populace než v jakémkoli předešlém konfliktu srovnatelného geopolitického významu (viz Graf Ú.1). Ačkoli v předchozích stoletích byly války mezi „velmocemi“ častější, světové války vynikaly svou bezpříkladnou krutostí (počet padlých za rok) a koncentrací (počet padlých na národ a rok). Druhá světová válka se podle všech měřítek stala největší člověkem vyvolanou katastrofou všech dob. A přece byly světové války, navzdory vši pozornosti, které se jim dostává od historiků, pouhými dvěma z mnoha konfliktů 20. století. V této epoše nalezneme více než tucet dalších válek, v nichž ztráty na životech přesáhly milionovou hranici.² Srovnatelné počty mrtvých přinesly genocidní či „politicidní“ války vedené proti civilním populacím mladotureckým režimem během první světové války, sovětským režimem od 20. do 50. let a národně socialistickým režimem v Německu v letech 1933 až 1945, o Pol Potově tyranii v Kambodže ani nemluvě. Před světovými válkami, mezi nimi ani po nich neproběhl jediný rok, kdy by nebylo v té či oné části světa pácháno rozsáhlé organizované násilí.

Proč to všechno? Proč bylo 20. století, zejména pak padesát let od roku 1904 do roku 1953, tak krvavé? Že toto období bylo tak výjimečně násilné, může často působit jako paradox. Koneckonců sto let po roce 1900 bylo obdobím nevídaného pokroku. Odhaduje se, že průměrný hrubý domácí produkt – přibližná míra průměrného příjmu jednotlivce, včetně výkyvů v hodnotě peněz – na jednoho obyvatele se v letech 1500–1870 zvýšil o více než 50 procent. V období 1870 až 1998 však narostl nejméně šestapůlkrát. Jinými slovy, složené roční tempo růstu bylo v letech 1870 až 1998 téměř třináctkrát vyšší než v období 1500 až 1870. Na konci 20. století žili lidé díky nesčetným technologickým vynálezům a zdokonalení vědomostí v průměru déle a na daleko vyšší životní úrovni než kdykoli předtím v celých dějinách.

Graf Ú.1 Procentuální vyjádření počtu padlých ve velkých válečných konfliktech vzhledem k světové populaci

Ve značné části světa se člověk dokázal díky lepší výživě a boji proti nakažlivým chorobám bránit předčasně smrti. Průměrná délka života ve Spojeném království dosahovala v roce 1990 sedmdesát šest let v porovnání se čtyřiceti osmi lety v roce 1900. Dětská úmrtnost se dostala na pětadvacetinu své původní hodnoty. Lidé nejenom déle žili; byli také větší a vyšší. Stáří už nebylo tak bídné; výskyt chronických nemocí mezi americkými muži starými 60 až 70 let v 90. letech poklesl oproti počátku století o dvě třetiny. Stále více lidí si mohlo dovolit uniknout tomu, co Karl Marx a Friedrich Engels nazvali „tupostí venkovského života“. Výsledkem bylo, že se procento světové populace žijící ve velkých městech v období 1900–1980 více než zdvojnásobilo. Díky výkonnější práci měli lidé více než trojnásobné množství volného času. Ti, kteří jej trávili kampaněmi pro politickou reprezentaci a přerozdělováním příjmů, dosáhli značného úspěchu. V roce 1900 můžeme za demokratickou označit sotva pětinu zemí; v 90. letech přesáhl tento podíl 50 %. Vlády se nesoustředily již jen na pouhé zajištění základních veřejných statků – ochrany a práva; vznikaly nové sociální státy, jež se zavazovaly k odstranění „chudoby... nemocí, nevzdělanosti, špíny a zahálky“, jak uvádí Beveridgeův plán z roku 1942.

Chceme-li tedy v kontextu tohoto pokroku vysvětlit mimořádnou míru násilí ve 20. století, nestačí jednoduše prohlásit, že na jednom místě žilo mnohem více lidí nebo že k dispozici byly ničivější zbraně. Spáchat masovou vraždu shobením výbušnin na přeplněné město bylo bezpochyby snazší, než když se mečem mělo pobít rozptýlené venkovské obyvatelstvo. Pokud by toto vysvětlení mělo stačit, konec století by byl ještě krvavější než jeho začátek a prostředek. V 90. letech počet obyvatel světa poprvé přesáhl šest miliard, což bylo třikrát větší číslo než v době vypuknutí první světové války. Poslední desetiletí 20. století však ve skutečnosti zaznamenalo znatelný pokles množství ozbrojených konfliktů. Míra vojenské mobilizace a úmrtnosti vůči celkovému počtu obyvatelstva dosáhla svého jednoznačného vrcholu v první polovině století, během světových válek a těsně po nich. Kromě toho je dnešní výzbroj mnohem ničivější než ta v roce 1900. Avšak velká část toho nejhoršího násilí, které toto století zažilo, se napáchala těmi neobyčejnějšími zbraněmi: puškami, sekýrami, noži a mačetami (nejvíce ve střední Africe v 90. letech, ale také v Kambodže v 70. letech). Elias Canetti se kdysi pokusil přiblížit představu světa, v němž by „[byly] zakázány všechny zbraně a v další válce by se smělo pouze kousat“. Máme jistotu, že v tak radikálně odzbrojeném světě by nedocházelo ke genocidám? Chceme-li pochopit, proč uplynulých sto let přineslo lidstvu tolik zkázy, musíme se poohlédnout v první řadě po motivech všeho toho vraždění.

Když jsem byl ještě školák, v učebnicích dějepisu se násilí 20. století vysvětlovalo různě. Podle některých souviselo s ekonomickými krizemi, jako by deprese a recese mohly objasnit politický konflikt. S oblibou také spojovaly nárůst nezaměstnanosti za německé výmarské republiky s nárůstem nacistických volebních hlasů a s Hitlerovým „uchvácením“ moci, jímž se pro změnu vysvětloval vznik druhé světové války. Já jsem si ale s postupem času začal říkat, jestli stejně destabilizující jako ekonomické krize nemohl být i překotný hospodářský růst? Pak tu byla teorie, že celé 20. století bylo stoletím třídního konfliktu – že jednou z hlavních příčin násilí byly revoluce. Nebylo však mnohem důležitější než údajný boj mezi proletariátem a buržoazií etnické dělení? Problémy 20. století se také ztotožňovaly s následky radikálních verzí politických ideologií, zejména komunismu (krajního socialismu) a fašismu (krajního nacionalismu), stejně jako s následky všemožných dřívějších zlovolných „ismů“, zvláště pak imperialismu. Ale co role tradičních systémů, např. náboženství, či dalších očividně nepolitických idejí a přesvědčení,

které i přesto vedly k násilí? A kdo vlastně ve válkách 20. století bojoval? V knihách, které jsem jako chlapec četl, hlavní roli pokaždé hrály národní státy: Británie, Německo, Francie, Rusko, Spojené státy atd. Nešlo ale v první řadě o to, že některá či všechna tato politická zřízení byla do určité míry mnohonárodní spíše než národní – že to všechno byla impéria spíše než státy? Především však starší historické knihy podávají příběh 20. století jako nějaký prodloužený, bolestivý, leč nakonec celkem příjemný triumf Západu. Hrdinové (západní demokracie) čelí řadě padouchů (Němcům, Japoncům, Rusům), dobro však pokaždé vítězí nad zlem. Světové války i studená válka se tak staly moralitami na světovém jevišti. Ale bylo tomu tak doopravdy? A opravdu Západ v této stoleté válce, v níž se 20. století proměnilo, zvítězil?

Dozvoďte mi, abych své úvodní myšlenky ze školní lavice o něco pečlivěji přeformuloval. V následujícím textu bych rád dokázal, že tradiční historická vysvětlení násilnosti 20. století mají sice svou platnost, ale nejsou dostačující. Změny v technologiích, zejména pak nárůst ničivé síly moderních zbraní, byly sice nepochybně závažné, staly se však pouhým zhmotněním mnohem hlubších tužeb účinněji zabíjet. Ničivost zbraní a výskyt násilí spolu totiž nijak nesouvisí.

Stejně tak nelze všechny nepokoje tohoto století vysvětlit ekonomickými krizemi. Již jsme poukázali na to, že snad nejnámější příčinný sled událostí v moderním dějepisectví vede od Velké hospodářské krize k nástupu fašismu a vypuknutí války. Při bližším pohledu se však tento půvabný příběh rozsype. Ne z každé země postížené Velkou krizí se stal fašistický režim; stejně tak ne všechny fašistické režimy rozpoutaly válku. Nacistické Německo ji sice rozpoutalo v Evropě, ale až poté, co se oklepalo z krize. Sovětský svaz, který se do války pustil po Hitlerově boku, byl od celosvětové krize odříznutý, i přesto mobilizoval a ve finále skončil s největšími ztrátami vojáků ze všech zúčastněných. Co se týká 20. století jako celku, nelze v něm rozlišit žádné obecně platné pravidlo. Některé z válek přišly až po období růstu, jiné byly příčinami spíše než následky ekonomických krizí. A ne všechny těžké ekonomické krize vedly k válkám. Dnes rozhodně nelze tvrdit (byť se o to dlouho pokoušeli marxisté), že první světová válka byla výsledkem krize kapitalismu; naopak, náhle ukončila období pozoruhodné globální ekonomické integrace s relativně rychlým růstem a nízkou mírou inflace.

Samozřejmě lze argumentovat, že války se dějí z důvodů, které s ekonomikou nemají vůbec nic společného. Eric Hobsbawm nazval

nickým konfliktem mám na mysli závažné rozpory ve společenských vztazích mezi určitými etnickými skupinami, konkrétně zhroutil někdy poměrně pokročilých procesů asimilace. Tento proces ve 20. století do značné míry posilovalo šíření principu dědičnosti v teoriích rasových rozdílů (byť tento princip v oblasti politiky slábl) a politická fragmentace pohraničních regionů s etnicky smíšeným osídlením. Ekonomickou nestabilitou myslím četnost a rozsah změn v rychlosti ekonomického růstu, cenách, úrokových sazbách a zaměstnanosti a s nimi spojené společenské tlaky a napětí. A konečně impérii v úpadku mám na mysli rozklad mnohonárodnostních evropských impérií, jež vládla světu na počátku století, a výzvu, kterou pro ně představoval vznik nových „imperiálních států“ v Turecku, Rusku, Japonsku a Německu. Právě to mám také na mysli, když hovořím o „úpadku Západu“ jako o nejvýznamnější události 20. století. Jakkoli mocné byly na konci druhé světové války Spojené státy – tou dobou na vrcholu svého nevysloveného impéria –, nebyly tak mocné jako evropská impéria o čtyřicet let dřív.

GENOFONDY

Hermann Göring nazval nikoli bezdůvodně druhou světovou válku „velkou rasovou válkou“. Mnozí jeho současníci ji takto skutečně pochovali. Význam, který se tehdy přikládal názorům o rasových rozdílech, dnes působí poněkud zvláště. Moderní genetika odhalila, že lidé jsou si pozoruhodně podobní. Z hlediska DNA jsme bezpochyby jediným druhem, jehož původ lze vystopovat do Afriky před 100 000 až 200 000 lety a který se začal na nové kontinenty šířit až před 60 000 lety – z evolučního hlediska to je před pouhým příslavným okamžikem. Rozdíly, které si spojujeme s rasovou totožností, jsou jen povrchové: pigmentace (která je tmavší v melanocytech lidí, jejichž předci žili blízko rovníku), fyziognomie (s užšíma očima a kratšími nosy na východním konci velké euroasijské pevniny) a typ vlasů. Pod kůží jsme všichni víceméně stejní. To je důsledek našeho společného původu.⁴ Díky geografickému rozptýlení lidé samozřejmě vytvářeli skupiny, které se od sebe v průběhu času fyzicky více a více lišily. Proto se Číňané na pohled tak liší třeba od Skotů. Nicméně úplná „speciace“ – přesněji řečeno vznik „bariér“ zabraňujících křížení – neměla na rozdělení druhu *Homo sapiens* čas. Opravdu, z genetického záznamu jasně vyplývá, že navzdory vnějším rozdílům a navzdory překážkám v podobě

vzdálenosti a vzájemného nepochopení se různé „rasy“ kříží od samého počátku. Luigi Luca Cavalli-Sforza se svými spolupracovníky dokázal, že většina Evropanů je potomkem zemědělců, kteří migrovali na sever a na západ z Blízkého východu. Záznam DNA svědčí o tom, že migrace probíhala v několika po sobě jdoucích vlnách a že ji vždy provázelo smíšení nově příchozích s domorodými kočovníky. Podobné genetické dědictví po sobě zanechalo velké *Völkerwanderung* (stěhování národů) na konci období říše římské. Nejpozoruhodnější byly následky moderních migrací spojených s objevem Nového světa Evropany, jeho kolonizací a soužitím obou skupin. Biologové dnes tomuto procesu říkají „demická difuze“. Rasisté 19. století mluvili o „míšení ras“; Noël Coward to jednoduše nazval „nutkání ke spojení“. Tento jev však byl znám už v době, kdy Shakespeare napsal *Othella* (jehož smíšené manželství je odsouzeno k zániku spíše vinou jeho lehkověrnosti než barvy pleti) a *Kupce benátského* (který se této otázky také dotýká, zejména když Porcie zkouší své nápadníky).

Pro ty, kdo dnes lidský genom studují, jsou výsledky jasně čitelné. Pětina až čtvrtina DNA většiny Afroameričanů pochází z Evropy. Nejméně polovina obyvatel Havaje je „smíšeného“ původu. Podobně populace dnešních Japonců ukazuje, že původní obyvatelé kultury Jomon uzavírali s prvními korejskými osadníky smíšená manželství. Většina chromozomů Y židovských mužů se shoduje s chromozomy Y mužů z Blízkého východu; ani Palestinci a Izraelci se navzdory svému hořkému nepřátelství geneticky nijak zvlášť neliší. Dobře známé jsou výpočty evolucionisty Richarda Lewontina, podle nichž se u jedinců průměrné populace vyskytuje zhruba 85 procent veškerého množství lidské genetické variability; mezi rasami jsou rozdíly pouze šestiprocentní. Genetická variabilita, která ovlivňuje barvu kůže, typ vlasů a obličejové rysy, zahrnuje jen bezvýznamné množství z miliard nukleotidů v DNA jedince. Pro některé biology to jednoznačně znamená, že lidské rasy neexistují.

Jiní budou zase tvrdit, že pomalu existovat přestávají. Jedna generace amerických sociologů v průběhu 60. let a po nich zdokumentovala vzestup mezirasových sňatků v poválečných Spojených státech, který vylicila jako nejdůležitější asimilační opatření amerického života. Ačkoli „multikulturalismus“ do značné míry zpochybnil představu, že asimilace by měla být vždy a za všech okolností cílem etnických menšin, vzrůstající výskyt smíšených manželství se dodnes obecně považuje za klíčový indikátor slábnoucí rasové předpojatosti

či konfliktu. Slovy dvou předních amerických sociobiologů, „četnost smíšených manželství... je obzvláště dobrým znamením přijatelnosti různých skupin a sociální integrace“. Při sčítání lidu v USA se dnes rozlišují čtyři „rasové“ kategorie: „černá“, „bílá“, „původní americká“ a „asijská či pacifická ostrovní“. Díky tomu je ve Spojených státech jedno dítě z dvaceti smíšeného původu, protože jeho rodiče nepatří do stejné rasové kategorie. Počet těchto smíšených dvojic se v letech 1990 až 2000 zečtyřnásobil na zhruba 1,5 milionu.

I přesto lidé po celé 20. století uvažovali a chovali se tak, jako by fyzicky odlišné „rasy“ skutečně byly samostatnými druhy, a označovali tu či onu skupinu za nějakým způsobem „nelidskou“. Zatímco někde „demická difuze“ probíhala pokojně, či dokonce nepostřehnutelně, u dalších mezirasových vztahů se považovala za vysoce nebezpečnou. Jak bychom pak měli vyřešit tuto ústřední hádanku: Proč mají skupiny lidí tendenci označovat se navzájem za cizí, když biologicky jsme si všichni tak podobní? Právě tato tendence totiž stojí za množstvím těch nejhorších násilností 20. století. Jak mohla Göringova „velká rasová válka“ vůbec proběhnout, když žádné rasy vlastně neexistují?

Povrchnost, ale také neústupnost rasových rozdílů nám mohou pomoci vysvětlit dvě evoluční omezení. To první pochází z doby, kdy lidí bylo málo a žili daleko od sebe – kdy život byl „samotářský, ubohý, krutý, zvířecí a krátký“, což bylo v 99 procentech doby existence našeho druhu – a hlavními imperativy byly lov či sběr postačující potravy a rozmnožování. Lidé se sdružovali do menších skupin, protože spolupráce zvyšovala naději jedinice na dosažení obojího. Avšak kmeny, které spolu přišly do styku, nevyhnutelně soupeřily o omezené zdroje. Konflikt tak mohl nabýt podoby vyplenění – násilného uchvácení životních prostředků druhého kmene – či úplného vyvraždění nepřibuzných cizinců s cílem zbavit se potenciálních sexuálních rivalů. Člověk je podle některých neodarwinistů naprogramovaný svými geny k tomu, aby chránil své příbuzné a bojoval s „těmi druhými“. Jestliže kmen válečníků, který porazí konkurenční kmen, pozabíjí všechny jeho členy, nutně samozřejmě nemusí jednat racionálně. Vzhledem k významu reprodukce by dávalo větší smysl, kdyby si přivlastnil soupeřovy plodné samice a potraviny. V tomto smyslu evoluční logika, která plodí kmenové násilí, prosazuje také křížení, neboť vítězové zajaté ženy pojmají za sexuální partnerky.

Toto nutkání znásilňovat cizí samice však může být i biologickou zkouškou. Z chování jak lidí, tak dalších druhů totiž vyplynulo, že pří-

roda křížení mezi geneticky velmi odlišnými příslušníky téhož druhu nemusí nutně upřednostňovat. Jasně biologické důvody také stojí za víceméně univerzálním tabu incestu v lidských společnostech, je-li křížení mezi sourozenci zvyšuje riziko, že se u potomků projeví nějaká genetická abnormalita. Na druhou stranu v prehistorických dobách znamenalo upřednostňování vzdálených příbuzných či úplných cizinců coby partnerů handicap. Druh lovců-sběračů, který by se mohl úspěšně množit pouze s geneticky (a geograficky) vzdálenými jedinci, by dlouho nevydržel. Přesvědčivé empirické důkazy opravdu potvrzují, že „optimálního křížení“ se překvapivě dosáhne v případě malého genealogického odstupů. Je možné, že bratranec je ve skutečnosti biologicky vhodnější sexuální partner než zcela nepřibuzný cizinec. Velmi vysoký výskyt sňatků s bratrance a sestřenicemi, který byl obvyklý mezi Židy a dodnes převažuje u vysoce endogamních Samaritánů, měl za následek nápadně málo genetických abnormalit. Naopak když se Číňanka provdá za Evropana, je relativně vysoká pravděpodobnost, že jejich krevní skupiny budou nekompatibilní, takže životaschopné bude jen první počaté dítě. Nakonec přece musí existovat nějaký důvod, proč si oddělené lidské populace tak rychle vytvořily své charakteristické obličejové rysy. Podle některých evolučních biologů jsou výsledkem nejen „genetického driftu“, ale i „pohlavního výběru“ – jinými slovy kulturně podmíněná a do jisté míry libovolná preference očních vrásek v Asii či dlouhých nosů v Evropě u populací, které byly jedna od druhé izolované, poměrně rychle právě tyto znaky vyzdvihla. Stejně k stejnému si cestu hledalo a hledá dál; atypičtí ve svých sexuálních choutkách jsou vlastně spíše ti, které přitahují „ti druzí“.

Další případná bariéra křížení spočívá v tom, že rasy možná mají „sociobiologickou“ funkci coby rozšířené příbuzenské skupiny praktizující rozšířený druh nepotismu, jenž pramení z naší vrozené touhy reprodukovat naše geny nejen přímo prostřednictvím sexuality, ale také nepřímým prostřednictvím ochrany našich bratranců a sestřenic a dalších blízkých příbuzných. Zdá se, že lidé mají sklon důvěřovat příslušníkům vlastní rasy, jak je tradičně definována (co se týče barvy kůže, typu vlasů a fyziognomie), více než příslušníkům jiných ras – ačkoli je otázka, nakolik to lze vysvětlit z evolučního hlediska a nakolik z hlediska vstřípených kulturních předsudků. Všechny tyto faktory dohromady nám mohou pomoci vysvětlit, proč se rasy navzdory nebývalé mobilitě a interakci moderní epochy vytrácejí tak pomalu. Současné

práce na „mikrosatelitních markerech“ zpochybňují názor, že z přísně biologického hlediska rasy neexistují, protože ukazují, že americké etnické skupiny, které se označují za bílé, afroamerické, východoasijské či hispánské, opravdu jsou v některých ohledech geneticky rozlišitelné. Klíčovým bodem pro pochopení je fundamentální napětí mezi základní kapacitou ke křížení a přetrváváním rozpoznatelných genetických rozdílů. Rasových rozdílů je možná z genetického hlediska poskrovnu, ale zdá se, že lidské bytosti jim připisují velký význam.

Možná byste mohli namítnout, že historik, zejména pak ten moderní, nemá do evoluční biologie co fušovat. Neměl by se spíš starat o činnost civilizovaného, nikoli primitivního člověka? „Civilizace“ je samozřejmě název, který jsme dali formám organizace lidského společenství rozvinutějším než lovecko-sběračský kmen. S příchodem systematického zemědělství před 4 000 až 10 000 let začali lidé žít usedleji; spolehlivější zásoby potravin současně znamenaly, že kmeny se mohly začít značně rozrůstat. Mezi zemědělci, vojáky, knězi a vládci se rozvinula dělba práce. I přesto zůstávala civilizovaná sídliště zranitelná vůči nájezdům primitivnějších kmenů, které jen sotva nechaly takové koncentrace potravin a vyspělých dívek a žen netknuté. A dokonce ani v době – k níž se pozvolna dospělo –, kdy si většina lidí zvolila radosti usazeného života, nebylo zaručeno, že usazené společnosti budou vedle sebe žít v míru. Civilizace, které od sebe byly geograficky vzdálené, spolu mohly přátelsky obchodovat, čímž daly postupně vzniknout mezinárodní dělbě práce. Stejně tak ale bylo možné, že jedna z nich začne proti druhé válčit, a to se stejně přízemními motivy, jež poháněly člověka v prehistorických dobách: aby se zmocnila potravinových a reprodukčních zdrojů. Pravdou je, že dějepisci mohou studovat pouze ty z lidských organizací, jež byly dostatečně sofistikované, aby po sobě mohly zanechat trvalé záznamy. Ale bez ohledu na to, jak složitou administrativní strukturu studujeme, bychom ze zřetele neměli pouštět základní instinkty, které zůstávají hluboko pohřbené i v těch nejcivilizovanějších lidech. Tyto instinkty se tu a tam naplno rozhořely i po roce 1900. Z velké části i jejich vinou byla druhá světová válka tak krutá.

DIASPORY A PÁSMA OSÍDLENÍ

„Dva národy se ani nemusejí potkat,“ napsal kdysi americký antropolog Melville J. Herskovits, „aby smísily svou krev.“ Spojení je však jen

jednou z mnoha možností, co se může stát, potkají-li se dvě odlišné lidské populace. Menšinové skupiny si mohou uchovat odloučenost za účelem rozmnožování, ale ve všech či některých dalších ohledech (jazyk, náboženství, oblečení, životní styl) se mohou zapojit do většiny. Nebo může křížení pokračovat, alespoň po určitou dobu, ale jedna či obě skupiny si i přesto mohou uchovat či si dokonce osvojit odlišné kulturní či etnické identity. V tom je důležitý rozdíl. Zatímco „rasa“ je otázkou zděděných fyzických znaků, přenášená z rodičů na děti prostřednictvím DNA, „etnikum“ je kombinace jazyka, zvyků a rituálů, vštěpovaná domácím prostředím, školou a církví. Geneticky smíšená populace se klidně může rozštěpit na dvě či více biologicky nerozlišitelných, ale kulturně odlišných etnických skupin. Takový proces může být nejen dobrovolný, ale též vynucený – zejména jde-li o závažné změny v náboženské víře. Jedna či obě skupiny se dokonce mohou rozhodnout pro místní či jiné formy segregace; většina si může vynutit, aby menšina žila v jasně vytýčeném místě, nebo k takovému oddělení může mít vlastní důvody menšina. Tyto dvě skupiny se pak mohou upřímně ignorovat, může mezi nimi také docházet ke třenicím, které mohou vést až k občanským nepokojům či jednostrannému masakru. Skupiny spolu mohou bojovat či jedna podlehne snahám druhé vyhostit. Krajním případem je genocida, v rámci níž jedna skupina usiluje o likvidaci té druhé.

Musejí-li menšiny, které se nepřizpůsobí, čelit takovým rizikům, proč vlastně etnické identity přetrvávají, a to i v případech, že mezi menšinou a většinou není žádný biologický rozdíl? Pravdou je, že dnes je etnických skupin méně než před sto lety, o čemž svědčí i úbytek počtu živých jazyků. Ale ať globální trh a národní stát usilují o nastolení kulturní uniformity sebevíc, mnohé minoritní kultury jí nesmírně houževnatě odolávají. Nakonec pronásledování může vést i k posílení sebevědomí pronásledovaného. Předávání zděděné kultury můžeme samo o sobě považovat za pozitivní věc; jsme rádi, když nám děti zpívají písničky, které nás naučili naši rodiče. O něco funkcionalističtější interpretace hovoří o etnických skupinách a jejich schopnosti vytvářet cenné důvěrné sítě v nově vznikajících trzích. Taková síť v sobě samozřejmě nese riziko, že samotný její úspěch by mohl podnítit odpor jiných etnických skupin. Některé menšiny s dominantním postavením na trhu musejí čelit zvláštnímu riziku diskriminace či dokonce expatriace; jejich pevně stmelené komunity jsou silné ekonomicky, ale slabé politicky. Zatímco dnes se tento problém dotýká např. čín-

ské diaspor⁵ v různých částech Asie, před první světovou válkou se s ním museli potýkat Arméni v Osmanské říši, před druhou pak Židé ve střední a východní Evropě. Ale jelikož výjimky se přímo nabízejí (Skoti nepochybně dominovali trhu v celém britském impériu, ale vzbuzovali minimální odpor), je třeba doplnit dvě upřesnění. Zaprvé ekonomická dominance zranitelné menšiny může mít menší význam než její slabý politický vliv. Pronásledované nejsou jen bohaté menšiny; všichni evropští Židé rozhodně nebyli majetní a Sintové a Romové patřili v době, kdy je nacisté odsoudili k vyhlazení, mezi nejchudší evropská etnika. Klíčovým faktorem je spíše fakt, že neměli formální, ani neformální politickou reprezentaci. Zadruhé, je-li etnická skupina připravena o svá práva, majetek či existenci, nedokáže se kvalitně vyzbrojit. Jsou-li obě etnické skupiny vyzbrojené, spíše než ke genocidě dojde k občanské válce.

Mnohem méně už záleží na relativní velikosti etnické skupiny. Opravdu se najdou příklady, kdy se majoritní populace stala obětí násilného pronásledování menšinou, byť se to může zdát nepřirozené. Jak opakovaně zjišťovali obyvatelé převážně židovských měst v tzv. Pásmu osídlení⁶ v první polovině 20. století, pravidlo, čím početnější skupina, tím větší bezpečí, zde příliš neplatilo. Relativně nedůležitým předznamenáním etnického konfliktu může být také míra asimilace v rámci soužití dvou etnických skupin. Mohlo by se zdát, že vysoká míra sociální integrace může konfliktu zamezit, byť jen díky obtížným podmínkám pro identifikaci a izolaci vysoce asimilované menšiny. Prudký nárůst míry asimilace (měřený například počtem smíšených sňatků) se však paradoxně může stát jeho předehrou.

Asimilace, abychom si uvedli patrně vůbec nejvýznamnější příklad, byla ve skutečnosti nepokročilejší ve střední a východní Evropě na konci 20. let 20. století. Na mnoha místech se smíšeným osídlením dosáhla četnost smíšených sňatků nebývalých rozměrů. Na konci 20. let tvořili téměř každý třetí oddaný pár židovský a nežidovský občan Německa. Podobný trend s pouze mírnými obměnami probíhal také v Rakousku, Československu, Estonsku, Maďarsku, v částech Polska, Rumunska a Ruska (viz Tabulka Ú.1). To bychom samozřejmě mohli interpretovat jako úspěšnou asimilaci a integraci. I přesto se ve 40. letech právě v těchto místech odehrály ty nejhorší etnické násilnosti. Podle jedné níže uvedené hypotézy se v polovině 20. let proti asimilaci, a obzvlášť proti míšení ras, vzedmula prudká vlna odporu.

Tabulka Ú. 1: Procentuální vyjádření podílu smíšených sňatků ze všech uzavřených manželství včetně manželství s jedním či dvěma židovskými partnery – výběr z evropských zemí, regionů a měst ve 20. letech 20. století

	Procento smíšených sňatků na 100 párů		Procento smíšených sňatků na 100 párů
Lucembursko	15,5	Slovensko	7,9
Basilej	16,1	Podkarpatská Rus	1,3
Štrasburk	21,2	Maďarsko	20,5
Německo	35,1	Budapešť	28,5
Prusko	35,9	Terst	59,2
Bavorsko	35,9	Polsko	0,2
Hesensko	19,9	Poznaň	39,2
Württembersko	38,1	Vratislav	23,8
Bádensko	26,4	Lvov	0,5
Sasko	43,5	Bukurešť	10,9
Berlín	42,7	Sovětský svaz (evropský)	12,7
Magdeburk	58,4	Rusko (evropské)	34,7
Mnichov	47,3	Leningrad	32,1
Frankfurt n. M.	30,4	Kirovohrad	8,8
Hamburk	49,1	Ukrajina	9,6
Rakousko	20,9	Bělorusko	6,1
Vídeň	19,8	Lotyšsko	3,3
Československo	17,2	Litva	0,2
Čechy	36,3	Estonsko	13,5
Morava-Slezsko	27,6	Vilnius	1,2

Pozn.: Všechna data platí pro období 1926–1929 nebo 1930, s výjimkou Terstu (1921–27), Polska (1927), Lvova (1922–25), Sovětského svazu (1924–26), Ruska (1926), Leningradu (1919–20), Kirovohradu (1921–24), Ukrajiny (1926), Běloruska (1926), Litvy (1928–30), Estonska (1923) a Vilnius (1929–31).

Takové vyústění by nás sice mohlo zneklidnit, ale neměla by nás překvapovat. Podobné příklady odporu koneckonců nacházíme i v naší vlastní době. Vzpomeňme na strašlivé násilnosti mezi Tutsiy a Hutuy ve Rwandě v 90. letech, a to byla smíšená manželství mezi muži kmene Tutsi a ženami kmene Hutu poměrně běžná. Etnický konflikt exploboval také v Bosně, navzdory vysoké četnosti mezietnických sňatků z předchozích desetiletí. Tyto epizody nám připomínají, že v mezi-

etnickém chování neexistuje žádné lineární spektrum s mírumilovným míšením na jednom a krvavou genocidou na opačném konci. To nejvražednější etnické násilí může mít i sexuální rozměr, jako v roce 1992, kdy byly srbské jednotky obviněny ze systematického znásilňování bosenských muslimek, jehož cílem bylo přinutit je počít a porodit „malé četniky“. Šlo jen o jednu z forem násilí, jehož účelem bylo zastrášovat muslimské rodiny a přinutit je k opuštění domovů? Nebo to snad byl projev primitivního nutkání popsaného výše – vyhubit „ty druhé“ oplodňováním samic a vyvražděním samců? Chápat znásilňování žen jako formu násilí se stejným záměrem jako střílení mužů by samozřejmě bylo zjednodušením. Sexuální násilí namířené proti příslušníkům etnických menšin je často podněcováno erotickými, třebaže sadistickými fantaziemi stejně jako „eliminačním“ rasismem. Klíčovým faktorem pro pochopení kořenů takového násilí je skutečnost, že „nenávisť“, na níž se etnické konflikty tak často svádějí, není nijak přimočará emoce. Zas a znovu se setkáváme s onou pomíjivou rozpolceností, s onou směsicí averze a přitažlivosti, kterou se tak dlouho vyznačovaly vztahy bílých Američanů a Afroameričanů. Období 1904 až 1953 jsem nazval věkem nenávisti v naději, že upozorním na to, jak komplikovaná tato nejnebezpečnější z lidských emocí je.

RASOVÝ MEM

I když lze celkem věrohodně tvrdit, že „rasa“ je z genetického hlediska nesmyslný koncept, historikové by se měli zabývat otázkou, proč v moderních dějinách vyvolala tolik zájmu a tolik násilí. Nabízí se odpověď – mimochodem i z literatury o evoluční biologii –, že rasismus ve smyslu jasně vyjádřené rasové diferenciaci je jedním z „memů“, které se podle Richarda Dawkinse v oblasti představ chovají stejně, jako se v přirozeném světě chovají geny. Ona představa biologicky odlišné rasy se paradoxně dokáže reprodukovat a uchovávat si svou integritu mnohem úspěšněji než samotné rasy, které údajně rozlišuje.

Ve starověku a středověku neexistovala zcela neměnná identita. Mohli jste se stát občanem Říma, i když jste se narodili jako Gal. Nebo jste se mohli stát křesťanem, i když – a v počátku obzvláště když – jste se narodili jako Žid. Současné mohla mezi etnickými nerozlišitelnými, ale nesmiřitelně nepřátelskými kmeny po celé roky, dokonce celá staletí trvat krevní msta. Představa nezměnitelné rasové příslušnosti se v lidských dějinách objevila až později. Vyhoštění Židů Španěly v ro-

ce 1492 bylo v tom, že definice židovství vycházela z původu spíše než z víry, velmi neobvyklé. Ještě v 18. století mohl mulat v portugalské říši za běžný poplatek Koruně získat zákonná práva a privilegia bělocha. Jak je známo, první údajně vědecký pokus o rozdělení lidského druhu na biologicky jasně vymezené rasy pochází z pera švédského botanika Karla von Linného. Ve svém spise *Soustava přírody (Systema naturae, 1758)* rozlišuje čtyři rasy: *Homo sapiens americanus*, *Homo sapiens asiaticus*, *Homo sapiens afer* a *Homo sapiens europaeus*. Linné stejně jako mnozí jeho napodobitelé tyto rasy porovnával na základě vzhledu, temperamentu a inteligence, přičemž Evropana umístil na samý vrchol evolučního stromu. Pak následoval (v Linného případě) Američan („nevrlý... zatvrzelý, spokojený, svobodný“), Asiat („strohý, domýšlivý, žádostivý“) a – jako vždy na samém dně – Afričan („lživý, zaostalý, hloupý“). Zatímco Evropana „ovládaly zvyklosti“, Afričanem podle Linného zmítaly „vrtochy“. Tato myšlenka se překvapivě rychle rozšířila ještě v době před americkou revolucí; vážněji se debatovalo pouze o tom, jestli rasové rozdíly odrážejí postupnou divergenci od společného původu či, jak tvrdili polygenisté, zastánci nejednotného původu, žádný společný původ neexistuje. Do konce 19. století vypracovali rasoví teoretici mnohem důmyslnější metody kategorizace, nejčastěji založené na velikosti a tvaru lebky, ale základní dělení se prakticky nezměnilo. Anglický polyhistor Francis Galton ve svém *Dědičném géniovi (Hereditary Genius, 1869)* rozvinul šestnáctibodovou stupnici rasové inteligence, na jejímž vrcholu stáli starověcí Athéňané a na samém dně australští aboridžinci.

V tom lze spatřovat skutečnou transformaci lidského myšlení. Dříve lidé věřili, že dědičná byla moc, privilegia a majetek, nepochybně stejně jako s nimi spojené společenské povinnosti. Ztělesněním tohoto principu byly královské dynastie, které ještě v roce 1900 vládly většině světa. Dědičný princip stran majetku, ne-li funkce a postavení, uznávaly i republiky, které tou dobou tu a tam vznikaly – např. v Holandsku, Severní Americe a Francii. V 18. a 19. století se začaly objevovat nové politické doktríny. Podle jedné teorie by moc neměla být dědičná a vládcí by měli být vybíráni se souhlasem veřejnosti. Další volala po stržení bašty dědičných privilegií; všichni lidé by si před zákonem měli být rovni. Ve třetí se tvrdilo, že na majetek by neměly mít monopol elity zámožných rodin, ale že by se měl přerozdělit podle potřeb jednotlivců. A i když demokraté, liberálové a socialisté tyto argumenty podporovali, rasisté trvali na tom, že dědičný princip by měl nadále

platit v každé další oblasti lidské činnosti. Podle rasových teorií se krví z generace na generaci nepředávaly pouze barva kůže a fyziognomie, ale také inteligence, nadání, povaha, a dokonce mravy a kriminalita. To je další z hlavních paradoxů moderní éry. Navzdory tomu, že dědičný princip přestal mít vliv na přidělování funkcí a vlastnictví, získal si příznivce jako údajný určující činitel způsobilosti a chování. Lidé přestali po svých otcích dědit povolání; v některých zemích ve 20. století už ani nemohli dědit jejich majetek. Coby odkaz rasového původu svých rodičů však začali „dědit“ jejich vlastnosti.

V této souvislosti se však objevila jedna klíčová normativní otázka, a sice do jaké míry tolerovat zjevnou schopnost různých ras křížit se mezi sebou. Někdo „míšení“ považoval za zkrátka nevyhnutelné. Mnozí myslitelé jej dokonce měli za žádoucí – což můžeme jednoznačně chápat jako přesvědčivý důsledek prvních antropologických teorií o „exogamii“ a projev rozvoje znalostí o dědičných chorobách a o poněkud přehnaných rizicích sňatků mezi bratřenci a sestřenicemi. Stále častěji se tento jev setkával s odsouzením. Např. Edward Long ve svých *Dějínách Jamaiky (History of Jamaica, 1774)* zjišťuje, že „Evropané [tu]... snadno podléhají všem druhům smyslových požitků: proto vyhledávají černé či žluté *quasheby*, které pak plodí žlutohnědou [sic] rasu“. Hrabě Arthur de Gobineau ve své *Eseji o nerovnosti lidských ras (Essai sur l'inégalité des races humaines, 1853–55)* rozlišuje, vycházející z Linného členění, tři typické rasy. Nejvýše stojí rasa árijská (bílá), která je jako obvykle zodpovědná za všechny velké dějinné úspěchy. Gobineau však přišel s jednou novou myšlenkou: úpadek civilizace podle něj nastal v okamžiku, kdy árijskou krev začaly ředit smíšené sňatky. I on považoval míšení intelektuálně kvalitnější bílé rasy a citovější černé a žluté rasy za nevyhnutelné, jelikož prvně jmenovaná v podstatě představuje mužský princip, zatímco druhé dvě princip v podstatě ženský. To ale na jeho odporu k míšení nic neměnilo: „Čím více se tento produkt rozmnožuje a kříží svou krev, tím větší nastává zmatek. Ve chvíli, kdy je takový národ již příliš početný, než aby bylo možno nastolit nějakou rovnováhu, dosáhne nekonečnosti. [...] Takový národ je pouze děsivým příkladem rasové anarchie.“

Z nejkrajnějších forem odporu vůči „rasové anarchii“ se zrodily diskriminace, segregace, pronásledování a vyloučení a nakonec i pokus o vyhlazení. Mnoho let jako by povinností historiků bylo existenci takového kontinua rasové diskriminace popírat a s jednou konkrétní událostí – národně socialistickým „konečným řešením židovské otáz-

ky“ – nakládat jako s jedinečným a ojedinělým „holocaustem“, bezprecedentním a bezpříkladným. Ústřední hypotéza této knihy však praví, že německý antisemitismus z poloviny 20. století byl jen krajním případem jednoho obecného (třebaže nikoli univerzálního) jevu. Uvidíme, že když Hitler a další nacionálně socialističtí ideologové tvrdili, že Židé se systematicky pokoušeli „znečistit krev“ německého národa, neřikali nic nového. Také nebylo nic ojedinělého na tom, že se takové představy staly základem nejen segregace a vyloučení, ale nakonec i systematické genocidy. Hlavním poznávacím znamením budoucího „holocaustu“ nebyl jeho cíl, tj. likvidace jedné rasy, ale skutečnost, že jej spáchal režim, který měl k dispozici všechny zdroje industrializované ekonomiky a vzdělané společnosti.

To rozhodně neznamená, že všichni pachatelé holocaustu byli puzeni strachem z míšení ras, ačkoli podle některých pádných důkazů byl právě tento strach silným motivem mnoha předních nacistů. Mnohé z těch, kteří ke genocidě aktivně přispěli, poháněla čirá materiální chamtivost. Další nebyli o mnoho víc než jen morálně chladnými součástkami byrokratické mašinérie, jejíž „narůstající radikalizaci“ si jednotlivě nepřáli. Další pachatelé byli jen obyčejní lidé jednající pod tlakem skupiny či systematické vojenské brutalizace; další byli amórální technokrati posedlí svými vlastními pseudovědeckými teoriemi; a ještě další byli mladí lidé s vymytými mozky v zajetí nemorálního světského náboženství. I přesto je třeba přiznat, že základem Třetí říše opravdu byl rasový pohled na svět a že pramenil z jednoho konkrétního pojetí lidské biologie – z mimořádně úspěšného „memu“, který se do počátku 20. století stačil replikovat po celém světě. Lze ho přenést i do těch nejdlehlších a zdánlivě rezistentních míst. Argentina konce 19. století se právě díky absenci antisemitismu všeobecně považovala za ideální cíl židovských emigrantů z Evropy. I přesto spisovatelé z počátku 20. století jako Juan Alsina a Arturo Reynal O'Connor varovali, že Židé pro argentinskou kulturu představují smrtelné nebezpečí. „Před pouhými pár lety,“ nařiká dělnický sionistický časopis *Brot und Ehre* z roku 1910,

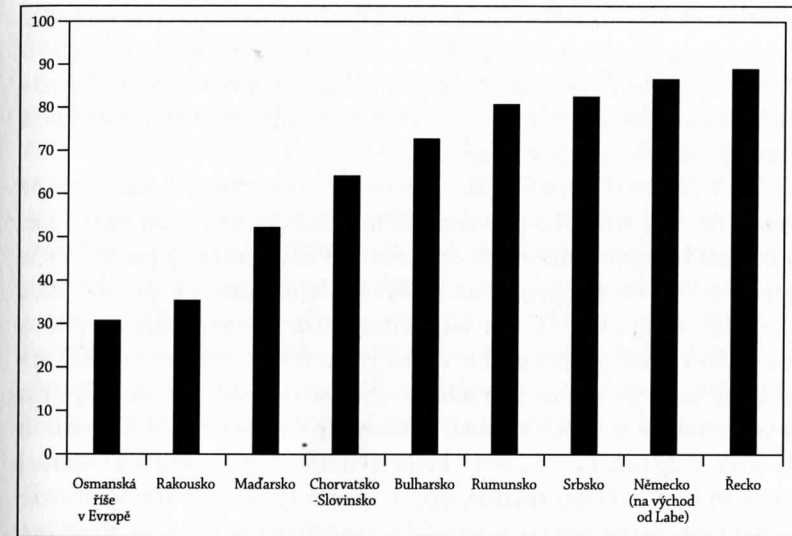
jsme o Argentině mohli mluvit jako o Erec Jisrael, jako o zemi, která nám dokořán otevírá své dveře a v níž je nám dáno užívat stejné svobody jako všichni další občané republiky, bez ohledu na národnost či víru. A dnes? Tamní atmosféra nenávisť vůči Židům přímo čiší, z každého koutu hledí pár nenávisťných očí; číhají všude, čekají jen na příležitost

zaútočit. [...] Každý je proti nám. [...] A není to jen nenávisť k Židům; je to znak budoucího hnutí, které je [jinde] již dávno známo jako anti-semitismus.

HRANICE KRVE

Proč k rozsáhlým etnickým konfliktům dochází na některých místech, a na jiných ne? Proč se ve střední a východní Evropě objevují častěji než v Jižní Americe? Jedna z odpovědí na tuto otázku je, že v určitých částech světa došlo k výjimečně nepodařenému spojení mezi etnickými identitami a politickými strukturami. Abychom si uvedli ten nejjasnější příklad, etnická mapa střední a východní Evropy byla skutečnou mozaikou (viz Graf Ú.2). Na severu – abychom jmenovali jen ty největší skupiny – žili Litevci, Lotyšši, Bělorusové a Rusové, všichni jazykově odlišní; uprostřed to byli Češi, Slováci a Poláci; na jihu Italové, Slovinci, Maďaři, Rumuni a na Balkáně Slovinci, Srbové, Chorvati, Bosňáci, Albánci, Řekové a Turci. Po celém území žily rozptýlené německy mluvící komunity. Jazyk je však jen jedním ze způsobů, jak odlišit různé etnické skupiny. Někteří z těch, kdo mluvili německými dialekty, byli protestanti, někteří katolíci a někteří Židé. Někteří z těch, kdo mluvili srbochorvatsky, byli katolíci (Chorvati), někteří pravoslavní (Srbové a Makedonci) a někteří muslimové (Bosňáci). Někteří Bulhaři byli pravoslavní, další (Pomakové) muslimové. Turci byli většinou muslimové; jen menšina (Gagauzové) se hlásila k pravoslavné víře.

Tomuto výjimečně heterogennímu modelu osídlení odpovídala v době před 19. stoletím i politická geografie střední a východní Evropy. O tuto oblast se dělily velké dynastické říše. Většina lidí primárně spadala pod místní správu, současně však patřila pod vládu vzdáleného panovníka, který vládl celé říši. Identita mnoha z nich, jelikož mluvili více jazyky, se vymykala jakékoli přísné kategorizaci; rakouští statistici stírali rozdíl mezi mateřským jazykem a jazykem každodenního užití. Většina Slovanů nadále pracovala v zemědělství tak, jako když byli před emancipací v 19. století nevolníky (Sklaven). Města střední a východní Evropy se naproti tomu od okolního venkova etnicky často značně odlišovala. V městských oblastech na severu často převládali Němci a Židé, stejně tak v povodí Dunaje; dál na východě města obývali Rusové, Židé a Poláci. Města na pobřeží Jadranu byla často italská; některá balkánská města pak byla zřetelně řecká či turecká. Nejpozoruhodnější byla kosmopolitní obchodní centra, ve kterých žád-

Graf Ú.2 Procentuální vyjádření podílu většinové populace vzhledem k celkovému počtu obyvatel jednotlivých zemí (poč. 20. století)

ná etnická skupina nepřevládala. Jedním z mnoha příkladů byla Soluň, někdejší Saloniki, osmanský (ale původem řecký) přístav, v němž Židé mírně početně převažovali nad křesťany a muslimy. Každá náboženská komunita se pak dělila na sekty a jazykové podskupiny: byli zde sefardští Židé hovořící jazykem ladino stejně jako Aškenázové, křesťanští Řekové, Bulhaři a Makedonci – někteří mluvili řecky, jiní valašsky, další slovanskými jazyky – a nesčetné množství nejrůznějších druhů muslimů: súfiové, beктаšiové a mevleviové, nakšbandiové a maminové, kteří konvertovali od judaismu.

Když se však po roce 1800 coby ideál politické organizace vynořil národní stát, tato heterogenní uspořádání se začala rozpadat. Etnických skupin byl dostatečně velký počet a byly dobře zorganizované na to, aby si do počátku 20. století vybudovaly své vlastní národní státy – Řecko, Itálie, Německo, Srbsko, Rumunsko, Bulharsko, Albánie –, ačkoli se ve všech případech jednalo o státy s početnými etnickými menšinami uvnitř hranic a vlastními diasporami na jiném území.⁷ Maďaři se coby mladší partneři v rámci rakousko-uherské monarchie těšili téměř všem výsadám nezávislosti. Češi mohli v rámci Čech a Moravy usilovat o jistou míru politické autonomie. Poláci mohli na úkor tří říší, které potlačily jejich suverenitu, snít o jejím obnovení. Ale mnohé další et-

zhoršeno působem
idea národních států
ve oblastech někdejších multietnických dynastií

nické skupiny na státnost věrohodně aspirovat nemohly. Některé byly jednoduše málo početné: Lužičtí Srbové, Kašubové, Valaši, Székelyové, Rusíni a Ladinové. Jiné byly příliš rozptýlené: Sintové a Romové (někdy mylně označování jako cikáni). Ještě jiné mohly usilovat o zbudování států pouze na osmanské periferii: Židé a Arméni.

Čím více modelů národního státu se ve střední a východní Evropě uplatnilo, tím vyšší byla pravděpodobnost případného konfliktu. Rozpor mezi realitou smíšeného osídlení – složité mozaiky pásem a diaspor – a ideálem homogenních politických jednotek byl prostě příliš hluboký. Vzhledem k tomu, jak národní hranice nabývaly na významu, bylo v sázce příliš mnoho a rozdíly v porodnosti jen přidávaly na obavách každému, kdo se strchoval statusu menšiny. Teoreticky bylo myslitelné, že se všechny etnické skupiny v novém státě dohodnou a své rozdíly zahrnou do nové kolektivní identity nebo si ve federaci rovnoprávných členů rozdělí moc. Ukázalo se však, že stejně pravděpodobně se většinová skupina vyhlásí za výhradního či přinejmenším hlavního vlastníka státu a jeho jmění. Čím více funkcí se od státu očekávalo (a jejich počet po roce 1900 narůstal skokově), tím lákavější bylo ze získů plynoucích z občanství vyloučit tu či onu menšinu a současně jí zvyšovat náklady na pobyt ve formě daní a další zátěže.

Není tudíž náhoda, že tolik míst, kde došlo ve 40. letech k masovému vraždění, leží právě v těchto smíšených osídleních – ve městech s tolika názvy, jakými byly např. Vilno/Wilna/Vilne/Vilnius, Lemberg/Lwów/L'viv a Czernowitz/Cernăuți/Černovcy/Černivci. Také není náhoda, že značný počet předních nacistů pocházel zpoza východní hranice Německé říše z roku 1871. Jen pro příklad: Alfred Rosenberg, autor *Mýtu dvacátého století* (*Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*) a klíčová postava nacistické rasové politiky, se narodil v estonském Revalu/Tallinnu. Syn německého emigranta z Argentiny, Walther Darré, Hitlerův ministr zemědělství, rozvinul svou verzi rasové teorie, když ve východním Prusku choval koně. Nacistický ministr zahraničních věcí Herbert Backe se narodil v Batumi v Gruzii, kde se v 19. století usadila rolnická rodina jeho matky. Rudolf Jung, jenž vyrůstal v německé enklávě v Iglau/Jihlavě na Moravě, byl jen jedním z mnoha Němců z pomezí, kteří dosáhli vysokého postavení v SS. Také Breslau/Wrocław/Vratislav v Horním Slezsku byla jedním z míst, kde místní nacisté v roce 1935 vedli nejotevřenější kampaň za postavení míšení ras mimo zákon. Velké množství antisemitských příspěvků v novinách *Der Stürmer* pocházelo z per Rakušanů a sudetských Němců. Nejmé-

ně dvě z malých skupin důstojníků SS, kteří vedli tábor smrti Bežec, byli tzv. „etničtí Němci“ z Baltu a Čech.

I přesto byly střední a východní Evropa pouze těmi nejsmrtonosnějšími z mnoha „vražedných prostorů“ 20. století. Jak vyjde najevo, společné klíčové znaky – mnohonárodnostní populaci, narušení demografické rovnováhy a politickou fragmentaci – sdílejí i další části světa. Budeme-li euroasijskou pevninu považovat za jednu oblast, pak nejbližší obdobou na jejím opačném konci bylo Mandžusko a Korejský poloostrov. Ve druhé polovině 20. století, z důvodů rozvinutých v doslovu této knihy, se zóny intenzivního konfliktu přesunovaly – do Indočíny, Střední Ameriky, na Blízký východ a do střední Afriky. Ale chceme-li plně pochopit nezvykle výbušnou povahu padesátileté války světa, musíme se zaměřit na první dva jmenované regiony.

VOLATILITA A JEJÍ ÚSKALÍ

Proč k extrémnímu násilí docházelo jen v určitých dobách? Odpověď zní, že etnický konflikt je ve vzájemném vztahu s ekonomickou *volatilitou*. Pokoušíme-li se vysvětlit společenskou a politickou nestabilitu, nemůžeme pátrat jen po obdobích ekonomických krizí. Zrovna tak destabilizující jako prudký pokles produkce a příjmů může být jejich prudký nárůst. Užitečným měřítkem ekonomických podmínek, o němž historikové hovoří až příliš zřídka, je *volatilita*, již se rozumí běžná odchylka změny daného ukazatele za určité období. Spolehlivé odhady hrubého domácího produktu za celé století jsou bohužel k dispozici jen v několika málo zemích. Mnohem dostupnější jsou však čísla o cenách a úrokových sazbách, díky nimž můžeme ekonomickou volatilitu s určitou přesností změřit u poměrně značného počtu zemí.

Podle jedné jasné a ověřitelné teze jsou období vysoké volatility spojena se společensko-politickými tlaky a napětím. Tomu krásně nahrává skutečnost, že v sedmi velkých industrializovaných ekonomikách (Kanadě, Francii, Německu, Itálii, Japonsku, Spojeném království a Spojených státech) dosáhla volatilita růstu i cen svého vrcholu v období 1919 až 1939 a že po druhé světové válce stabilně klesala (viz Graf Ú.3). Historikové hospodářských dějin se velmi dlouho zabývali rozpoznáním ekonomických cyklů a vln s různou amplitudou, zatímco změny ve frekvenci a amplitudě konjunktur a propadů obvykle přehlíželi. Ale právě ony byly a budou klíčové. Kdyby byla ekonomická aktivity stejně pravidelná jako roční období, ekonomičtí aktéři by náležitě